

Ivan Vranić*Arheološki institut, Beograd*
ivanvran@gmail.com

Urbanizacija u arheološkim interpretacijama: primer "helenizovanih" naselja u unutrašnjosti Balkana*

Apstrakt: Problem urbanizacije i gradova u arheološkoj literaturi najčešće se rešavao kroz pitanje nastanka država i prvih "civilizacija". Kako u starijoj, tako i savremenoj evolucionističkoj literaturi, podrazumeva se da je reč o naseljima zajednica na "nivou" države i potpuno razvijenog kompleksnog društva. Teorija evolucije, kao evrocentrični pristup, prisutna je i u kulturno-istorijskoj arheologiji na Balkanu gde se koristi za klasifikovanje naselja kao gradova, predstavljajući svojevrsno vrednovanje nasleđa kao "boljeg" ili "naprednijeg".

Ovaj rad iz dva različita ugla ispituje problem urbanizacije na primeru tzv. helenizovanih naselja gvozdenog doba Balkana. Prvi je, uz prihvatanje svih postmodernih kritika, primena savremenih evolucionističkih teorija gde se zaključuje da gvozdenodopske zajednice nemaju sve karakteristike kompleksnih društava, što baca određenu sumnju na interpretacije naselja kao gradova. Drugi ugao, kroz pitanje nasleđa i njegove aktivne uloge u savremenom svetu, ispituje razloge za ustaljeno tretiranje ovih naselja kao gradova.

Ključne reči: urbanizacija, teorija evolucije, gvozdeno doba, "helenizovana" naselja, nasleđe

Urbanizacija – teorijska osnova

Šta karakteriše jedan grad i kako je nastao urbani način života nametnulo se kao veoma važno pitanje u evropskim društvenim i humanističkim disciplinama još od XIX veka. Prve interpretacije uobličene su u poznatom Veberovom (M. Weber) radu *Die Stadt*, objavljenom posthumno i u nedovršenoj formi 1921. godine, od kojih počinju i sva istraživanja urbanizacije u arheologiji (Weber 1958; up. Childe 1950; Finley 1973; 1981; Hansen 2000a; 2000b; 2006; Renfrew 2008; Marcus, Sabloff 2008; Osborne, Cunliffe 2005). Značaj Veberovog rada ogleda se u klasifikaciji i izdvajanju dva osnovna *idealna tipa*

* Rad je rezultat rada na projektu *Arheologija Srbije: kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije*, br. 01177020, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

za koje je pretpostavio da se, kroz istoriju, razlikuju u ekonomskim osnovama. Veber je gradove podelio na *potrošačke* (najčešće antičke gde većina prihoda ne dolazi od proizvodnje i prodaje robe, već od vladara, poreza, davanja zemlje u zakup, monopola nad nekom formom trgovine sa udaljenim krajevima, prihodima od carina i sl.) i *proizvođačke* (najčešće moderne gradove u kapitalizmu u kojima se proizvodi velika količina robe za izvoz). Veber pominje i treći tip – *trgovačke* gradove, ali im ne pridaje veliku pažnju i smatra ih bliskim potrošačkim (Weber 1958, 68-70; up. Hansen 2000a; 2000b; 2006).

Iako se slaže sa tada važećom paradigmom u zapadnoevropskoj nauci da gradovi, u modernom smislu, mogu da budu samo urbana naselja nastala posle Francuske revolucije severno od Alpa, Veber, nagoveštavajući lokalni razvoj i evoluciju, termin *grad* koristi za antička i srednjovekovna zbijena naselja. On je prvi istraživač koji je antička naselja uvrstio u kategoriju *gradova* smeštajući ih na početak evolucije ove forme života u Evropi (Hansen 2000b, 156-165; 2006, 14). Ovakve etnocentrične (ili evrocentrične) i kolonijalne interpretacije daju ogroman značaj antičkoj Grčkoj i Rimu. Takođe, direktno se prenose i na arheološka i antropološka istraživanja koja pojavu gradova tretiraju kao početak "evropske civilizacije" (npr. Finley 1973; 1981).

Prvi teorijski osvrt na problem gradova u arheologiji dao je V. G. Čajld (V. G. Childe), koji je sledeći kulturno-istorijsku tradiciju definisao tipološke karakteristike koje neko naselje, odnosno društvo, mora da ispuni kako bi se nazvalo gradom ili državom (Childe 1950). Čajld je nastavio Veberovu tradiciju posmatranja gradova kroz prizmu evolucije zapadne civilizacije, teorijskog okvira kojim se objašnjava nastanak kompleksnih oblika društvenog i ekonomskog života, kao preduslova za urbanizaciju. Sledeći jednodolinijske evolucioniste, smatra da grad predstavlja rezultat i simbol tzv. *urbane revolucije* – prvog koraka iz "varvarstva" u "civilizaciju". Pored evolucije, Čajld nastavlja još jednu veberijansku tradiciju. Ona se ogleda u isticanju idealnih tipova i socio-ekonomskih karakteristika društva koja mogu da proizvedu gradski način života. Suština Čajldove perspektive jeste da pojava gradova, zapravo, predstavlja revolucionarnu promenu koja zajednicu izdiže na nivo "države" ili "civilizacije", tj. na nivo kompleksnog društva u savremenom antropološkom značenju (Yoffee 2004, 61; Trigger 1993, 8-14; 2003, 120-142; 2008; Renfrew 2008).

Deset tačaka o društvenoj organizaciji koje predstavljaju preduslov za urbanizaciju po Čajldu (Childe 1950) su: (1) veličina i brojnost populacije; (2) prisustvo specijalizovanih i organizovanih zanatlija, trgovaca i sl. kojima, kao posebnim društvenim grupama/klasama, njihova specijalnost jeste osnovno zanimanje; (3) oporezivanja poljoprivrednih proizvoda iz zaleđa koje omogućava život gradskom stanovništvu koje ne proizvodi hranu; (4) monumentalne javne građevine; (5) vladajuća klasa koja spada u duhovnu, civilnu ili vojnu elitu; (6) sistem beleženja (pismo); (7) razvoj nauke; (8) razvijeni stilovi u

umetnosti; (9) trgovina sa udaljenim teritorijama i (10) postojanje države u kojoj je društveno uređenje bazirano na mestu boravka stanovništva, a ne na srodstvu.

Odlučujući faktor u evoluciji gradova u praistoriji starog sveta za Čajlda predstavljaju zanatlije koje prestaju sa mobilnim načinom života i nastanjuju se u gusto zbijenim utvrđenim naseljima. Naselja se prvo formiraju na teritorijama bliskoistočnih kultura sposobnih da proizvedu dovoljnu količinu viškova u poljoprivredi kako bi ishranili stanovništvo koje se ne bavi poljoprivredom, odnosno da nabave predmete od metala koje su zanatlije proizvodile. Čajld, oslanjajući se na marksističku teoriju, smatra da se, tako ostvaruje prva prava podela rada i pojava slojeva u društvu. Ovaj zamišljeni događaj iz prošlosti, pored pojave pisma za koje veruje da se razvija nakon urbanizacije, predstavlja ključni događaj na prelazu iz "varvarstva" u "civilizaciju" (Childe 1950).

Ovakav pristup u antropologiji i arheologiji danas je prevaziđen. Teorija evolucije odavno nije u jednodimenzionalnim okvirima (v. Barth *i dr.* 2005), dok se ceo koncept socio-kulturne evolucije sve češće smatra diskriminatorskom i rasističkom teorijom, nastalom u okviru kolonijalnog evropskog diskursa XIX veka (Gosden 2001; 2004; 2007; Goff 2005; Hurst *i dr.* 2005; Hingley 2000; 2001). Pitanje *urbanizacije* je važan segment evolucionističke perspektive (Butzer 2008, 77) koji savremena postprocesna arheologija, pokušavajući da što manje klasifikuje institucije iz prošlosti kroz etnocentričnu prizmu modernih istraživača, gotovo potpuno odbija da koristi (Osborne 2005, 1-2; up. Smith 2010, 229-230). Stoga, Čajldova interpretacija predstavlja romantičarski i kolonijalni pogled evropskog istraživača na prošlost i sadašnjost, na pojavu gradova i na pitanja "civilizacije".

Međutim, Čajldov tekst jeste prvi korak u interpretaciji gradova i jedan od najviše citiranih arheoloških radova ikada (Smith 2009, 3). Jednodimenzionalni pristup (kroz "listu" od deset tačaka) u procesnoj arheologiji okarakterisan je kao zastarela, ali ipak najsveobuhvatnija, definicija koja se direktno ili indirektno koristi (Renfrew 2008; Smith 2009; Marcus, Sabloff 2008; Osborne, Cunliffe 2005). Tako se u savremenoj evolucionističkoj literaturi gradovi i dalje vezuju za "države" ili "civilizacije" (Yoffee 2004; Trigger 1993, 8-14; 2003, 120-142; 2008). Međutim, pošto je utvrđeno da je "lista" suviše univerzalna i da omogućava različita tumačenja, podvlači se potreba da se istraže drugačiji konteksti njihovog nastanka, kao i da se konkretizuje i drugačije teorijski postave ekonomska osnova i mehanizmi stratifikacije.

Vremenom su evolucionisti usaglasili kriterijume za društvene sisteme u kojima mogu da postoje gradovi. "Prve civilizacije" dele se na tzv. *gradove-države* (city-states), tj. *kulture gradova-država* kao zajednice koje nisu uključene u neki širi socio-politički entitet (Hansen 2000a; 2006) i tzv. *prostrane teritorijalne države* (territorial states) (Trigger 2003; 2008). U teritorijalnim državama poput Persije ili Egipta, za razliku od gradova-država gde je situaci-

ja obrnuta, izuzetno mali procenat stanovništva živi u urbanom okruženju. Razlika je i u tome što u gradovima-državama (npr. antička Grčka) nema jake regionalne vlasti koja favorizuje urbanizaciju i izgradnju lokalnih gradskih identiteta, već se radi o kompleksnom međusobnom odnosu nezavisnih socio-političkih entiteta koji u krajnjoj instanci i dovodi do urbanizacije (Hansen 2000a; 2000b; 2006 up. Morris 1987; Renfrew *i dr.* 1986).

Ekonomska osnova: proizvođački, potrošački i trgovački gradovi

U evolucionističkim interpretacijama važno pitanje je i tzv. *ruralizacija* – ekonomske veze gradova sa zaleđem. Neposredna okolina grada, zahvaljujući proizvodnji hrane, predstavlja neizostavni element u tumačenju socio-ekonomskih (ali i mnogih drugih) aspekata urbanog života (Yoffee 2004, 60). Ovo pitanje, na kome se najbolje vide tradicionalne razlike formalista i primitivista u ekonomskoj antropologiji (v. Plattner 1989; Carrier 2005; Wilk 1996), pretrpelo je najviše izmena u odnosu na jednolinijsku evoluciju.

Formalistički pristup praistorijskoj ekonomiji, prisutan u Čajldovim delima, koriste i mnogi savremeni evolucionisti (npr. Yoffee 2004; Trigger 1993, 8-14; 2003, 120-142; Wells 1984). Ova praksa vidljiva je, pre svega, u potenciranju proizvodnje i težnje za profitom, koji su označeni kao suštinski faktori koji menjaju društveni sistem i uslovljavaju nastanak gradova. Formalistički koncept u istorijskoj literaturi (tzv. modernisti) antičkog perioda poznat je još od Rostovceva (Rostovtzeff 1941). Nastanak gradova posmatra se kao jedna u nizu karakteristika razvijene mediteranske civilizacije koju, pored urbanog života, karakterišu i pojava novca i pretpostavke o tržišnoj ekonomiji. Dugo se smatralo, što je i danas slučaj u nekim radovima, da nastanak gradova može da se posmatra kao rezultat formiranja tržišne privrede i ekonomije bazirane na novčanoj privredi (*all purpose money*). Sledeći Rostovceva, nastanak gradova predstavlja rezultat tržišne ekonomije i potrebe za "centrima za proizvodnju robe" koja se izvozi i tako ostvaruje prihod, koji dovodi do opšteg razvoja društva. Ovakva koncepcija podrazumeva Veberov tip *proizvođačkog grada* (koji izvorno definiše kapitalistička društva) i favorizuje specijalizovanu proizvodnju kojom se iz grada snabdeva stanovništvo u zaleđu. Pored snabdevanja zaleđa, ovaj pristup pridaje veliki značaj i trgovini sa udaljenim krajevima.

Sličan formalistički pristup koristi se i za naselja gvozdеног doba. Tako P. Vels (P. Wells), jedan od najpoznatijih pripadnika procesne škole koji se bavi bronzanim i gvozdеним doбом Evроpe, u knjizi *Farме, sela i gradovi: trgovina i poreklo gradova u kasnoj evropskoj praistoriji* koristi koncept proizvođačkog grada. Pod gradovima podrazumeva naselja stariјeg i mlađeg gvozdеног doba u Evropi uz napomenu da bi za halštatska utvrđena naselja bilo prikladnije koristiti reč *town*, dok bi latenski opidumi mogli da se definišu kao *city* (Wells 1984).

Vels smatra da je komercijalna osnova "gvozdenuodopskih gradova" zasnovana na kopanju rude, proizvodnji i trgovini. Naselja tako nisu nastala kao posledica delovanja ratničke aristokratije u cilju organizacije proizvodnje i razmene luksuznih predmeta, kako pretpostavljaju neki od najpoznatijih istraživača društvenih struktura gvozdene doba (npr. Frankenstein, Rowlands 1978, 75), već delovanjem pojedinaca koji samostalno stiču "profit" iz koga kasnije sledi i određeni status u društvu. Razvijanjem sopstvene proizvodnje i trgovine zanatskim proizvodima na lokalnom nivou, ovi pojedinci predstavljaju ključni preduslov za urbanizaciju u gvozdenom dobu (Wells 1984, 25). "Preduzetnici" (*entrepreneurs*) mogu da potiču iz svih slojeva društva i nisu neminovno iz redova ratničke aristokratije (Wells 1984, 25-37; up. Collis 1984, 22-23).

Stroga formalistička koncepcija kritikovana je već u radovima M. Finlija (M. Finley) koji razrađuje Veberov koncept *potrošačkog grada* kao osnovnog elementa antičkog društva (Finley 1973; 1981). Pozivajući se na Polanijicu (K. Polanyi) i hipotezu da prava tržišna ekonomija nastaje tek u moderno doba, te da je ista metodologija merenja "učinka" antičke privrede neodgovarajući pristup (Polanyi 1944; 1968a; 1968b; 1968c), Finli podrazumeva statusne razlike i društveno uređenje koje omogućava život u gradovima kao specifičnu formu kulturno definisane eksploatacije zaleđa. U supstantivističkoj/primitivističkoj literaturi o polisu i urbanizaciji u Grčkoj preovladava stanovište da pojava gradova nije rezultat ekonomske uslovljenosti i potrebe za centrima trgovine ili proizvodnje, već da se radi o drugačije ustrojenom društvu koje navodi bogate zemljoposjednike da žive u zbijenom naselju. Proces urbanizacije, zapravo, je više pitanje kulture i identiteta, nego ekonomska potreba (Hopkins 1983, xiii). U okvirima ovih teorija predložena je hipoteza da osnovnu ekonomsku karakteristiku grčkog polisa predstavlja poljoprivredna *proizvodnja za sopstvenu potrošnju (subsistence economy)* i *samodovoljnost zajednice (self sufficiency)* kao celine. Zapravo, podrazumeva se da je polis u socio-ekonomskom smislu funkcionisao potpuno nezavisno, bez direktne potrebe za uvozom sirovina, uključujući i uvoz metala ili žitarica koji se posmatra kao izuzetak, pre svega u slučaju Atine (Finley 1973; 1981).

Iako se činilo da je pristup Finlija i Polanijicu odneo pobedu u ovom poznatom i dugogodišnjem neslaganju, stroga podela na potrošačke (antičke) i proizvođačke (moderne kapitalističke) gradove, kao i u slučaju primitivističke i modernističke ekonomije (v. Feinman *i dr.* 2010; Smith 2004; Morris 2001), u poslednje vreme je prilično ublažena. Predlažu se srednja rešenja koja imaju u vidu tradicionalnu evropsku perspektivu o diskontinuitetu *modernih* kapitalističkih društava (nacionalne države u XIX veku) i *ostatka sveta*, za koji se pretpostavljalo da predstavlja neku "pređašnju fazu", više ili manje nalik evropskoj istoriji. Definisane moderne perioda jednako je uticalo na formaliste, koji su u prošlosti tražili "pređašnju fazu" i tako preslikavali elemente kapitalizma u druge kulture, kao i na supstantiviste koji su pažnju usmerili na

različitosti moderne ekonomije i tako zanemarili tržišne principe u prekapitalističkom svetu (Morley 2009; Morris 2001, 27; up. Kuzmanović 2010).

Jedan od najpoznatijih savremenih istraživača polisa M. Hansen polis u klasičnom periodu smatra tržišnom ekonomijom. Ipak, za razliku od Finlija, Hansen tvrdi da većina stanovništva antičke Grčke živi u okviru gradskih zidina baveći se poljoprivredom u neposrednom zaleđu gde obrađuju sopstvena imanja (Hansen 2000b; 2006, 69). Ova interpretacija u suprotnosti je sa stavovima M. Finlija koji smatra da u gradu živi manji broj stanovnika koji poseduju zemlju i koriste statusno povlašćeni položaj za život od rente, što sam grad čini potrošačkim (Finley 1973, 123-149). Hansenov koncept, iako je u velikoj meri sličan Finlijevoj ideji o potrošačkom gradu (samodovoljnost polisa, proizvodnja hrane za sopstvene potrebe, odustajanje od izvoza zanatskih proizvoda i sl.), podrazumeva da farmeri koji žive u gradovima proizvode za sebe, ali i da ponuda i potražnja poljoprivrednih proizvoda, odnosno potreba da se viškovi u proizvodnji pretvore u novac, ima presudnu ulogu u ekonomiji polisa kao zajednice. Iz tog razloga Hansen poseže za manje poznatim trećim tipom Veberove klasifikacije, tvrdeći da su polisi *trgovački gradovi* sa samo nekim elementima potrošačkih (Hansen 2006, 92). S obzirom na to da Hansen pridaje ogroman značaj trgovini i tržištu, što ipak nije slučaj u većini ostalih savremenih interpretacija koje su bliske postmodernoj teoriji (v. Morris 2001; Morgan 2000), model *ekonomije domaćinstva* jednako se koristi u tumačenju suštine ekonomskih aktivnosti u polisu (Nevett 1999; Bradley, Nevett 1999).

Helenizovana naselja i koncept urbanizacije

Bez zalaženja u pomenute teorijske rasprave, tzv. helenizovana naselja u unutrašnjosti Balkana – specifična forma gvozdenuodopskih utvrđenih naselja V, IV i III veka p. n. e. koja karakteriše "visok stepen urbanizacije" i slični elementi u arhitekturi sa primerima iz Grčke, okarakterisana su kao prvi (proizvođački) gradovi (npr. Микулчик 1999; Соколовска 1986; Лилчик 2009; Поповић 2012).

Tumačenje *helenizovanih naselja* kao gradova deo je šireg evolucionističkog teorijskog diskursa o urbanizaciji koja se tradicionalno definiše kao potvrda razvoja društva sve do "nivoa" države ili civilizacije (up. Osborne 2005, 2). Pretpostavlja se da u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva tokom IV veka p. n. e. postoje "prave antičke države" (npr. Пирска, Пеонска ili Одријска краљевина), organizovane po principu helenističkih monarhija, sa monetarizovanim ekonomijama tržišnog tipa. Nešto starije socio-političke tvorevine gvozdene doba, koje prethode sredini IV veka, obično se nazivaju "plemenskim državama" (Рапазоглу 1967; Папазоглу 1988; Archibald 1994; 1998; 2000, 213). U istom maniru prihvaćeno je i stanovište o helenizovanim naseljima kao grado-

vima koji predstavljaju materijalna svedočanstva o evoluciji/helenizaciji zajednica koje žive u društvenim sistemima koji se tumače kao prve države. Nekada se čak kulturno specifični elementi grčkih polisa (socio-politička organizacija) preslikavaju u paleobalkansko zaleđe, te se neka naselja tretiraju kao polisi u političkom smislu (Archibald 2004).

Definisanje helenizovanih naselja kao gradova, a naročito kao polisa, može da se kritikuje kao evrocentrična pozicija kulturnoistorijskih istraživača koji, u veberijanskoj i Čajldovoj tradiciji, naselja tretiraju kao početak urbanog života. Ovakav pristup povećava važnost nasleđa u modernom socio-političkom kontekstu (up. Vranih 2011) i može da se podvede pod poznatu primenu kolonijalnih i imperijalnih tekovina evropske arheologije u balkanskom kontekstu (v. Babić 2008; Babić 2010; Kuzmanović 2011). Istovremeno, ne sme se prenebregnuti ni to da na osnovama evolucionističke metodologije može da se postavi pitanje da li paleobalkanska društva zaista mogu da se tretiraju kao kompleksna društva u kojima postoje gradovi (up. Yoffee 2004, 61; Trigger 1993, 8-14; 2003, 120-142; 2008; Renfrew 2008)?

Poglavarstva i stratifikovana društva

Karakteristike poput formiranja mreže naselja, statusne razlike, elementi specijalizovane proizvodnje (pre svega keramike), korišćenje različitih ekonomskih osnova (uzgajanje žitarica, pastoralna ekonomija, pljačka i sl.), ali i tumačenja istorijskih izvora, govore o određenom stepenu kompleksnosti društva u helenizovanim naseljima (v. Papazoglu 1967; Папазоглу 1988; 1997; Archibald 1994; 1998; 2000; 2010). Međutim, nedostatak "birokratije" i najverovatnije odsustvo pune profesionalizacije kao horizontalne podele, pomenuti kontekst daleko više približava nekom obliku društvene organizacije koji prethodi pojavi država.

Ovakva društva, koja odlikuju postojanje statusnih razlika i redistributivna ekonomija, u neoevolucionističkoj antropologiji najčešće se nazivaju *poglavarstvima* (Service 1975, 71-102; Earle 1987; 1991; 1997; Renfrew 1973; 1974; Kristiansen 1991; 1998). S obzirom na to da veliki broj sličnih naselja komunicira stvarajući kompleksni regionalni sistem, može se tvrditi da je reč o tzv. *razvijenom (complex chiefdom) obliku poglavarstva* (Kristiansen 1991, 22; 1998, 240; Earle 1977). Ovakav oblik socio-političke organizacije podrazumeva veći broj sličnih entiteta, koji funkcionišu u vrlo kompleksnom međusobnom odnosu, u kome postoji nestabilna hijerarhija i povremeno nametanje centralne vlasti jedne grupe (jednog naselja?) na većim teritorijama. Veliki broj sličnih naselja, na osnovu modela kompleksnog poglavarstva, mogu se definisati kao delovi šire društveno-političke organizacije sastavljene od većeg broja prilično nezavisnih entiteta.

Još jedan mogući evolucionistički model, koji se u arheološkim radovima sve više prihvata, jeste tzv. *stratifikovano društvo* u Fridovoj (M. H. Fried) klasifikaciji (Fried 1967, 185-224; Wason 1994, 36-66). Između poglavarstva i stratifikovanog društva ne može da se postavi znak jednakosti. Istraživanja stepena stratifikacije, nasuprot unapred zadatim evolutivnim tipologijama koje favorizuju podelu na poglavarstvo i državu, predstavlja donekle drugačiji teorijsko-metodološki pristup (v. Wason 1994). Stratifikovano društvo je ona zajednica u kojoj postoji jasna vertikalna, ali i horizontalna podela (pre svega na osnovama različitih specijalizovanih aktivnosti pojedinaca), što ne mora uvek da bude slučaj s poglavarstvima (Earle 1991). Stratifikovano društvo podrazumeva veći stepen kompleksnosti i bliže je Servisovom konceptu države (v. Service 1975). K. Kristijansen (Kristiansen) smatra da se između poglavarstva i prvih država na evolutivnoj lestvici nalazi stratifikovano društvo kao "arhaična forma prvih država" u kojima još uvek nije institucionalizovana birokratija (Kristiansen 1991, 18). U slučaju helenizovanih naselja, s obzirom na to da ne znamo koliko je stepen šire političke integracije i eventualne centralne vlasti Peonske ili Ilirske "kraljevine", prihvatljivije deluje koncept decentralizovanog stratifikovanog društva (up. Kristiansen 1991, 19-20; 1998, 238-239). Preduslov za ovakvo definisanje jeste da se dokaže potpuna specijalizacija u proizvodnji i heterogeni karakter, što na osnovu dosadašnjih istraživanja nije definitivno utvrđeno.

Poglavarstvo, kao i stratifikovano društvo, podrazumeva postojanje određene forme centralne vlasti koju čine osobe višeg statusa naslednog tipa, čija je osnovna uloga sprovođenje redistributivne ekonomije. Model ne bi trebalo shvatati formalno, kao postojanje jednog centra u koji se sliva sve što se proizvodi i odatle redistribuira, već kao ustrojen sistem statusnih razlika gde neke osobe imaju uticaj na organizaciju društvenih aktivnosti i zajednički rad. Polanijev koncept *redistributivne ekonomije* razrađen je tako da podrazumeva sistem u kome presudnu ulogu igraju *recipročna* i *ekonomija domaćinstva* sa jedne strane i redistributivna uloga elite u političkom smislu sa druge (Dalton 1968; Earle 1977; Sahlins 1972; Earle *i dr.* 2010).

Ovakva i slična metodologija korišćena je za tumačenje nešto starijeg problema kneževskih grobova gde je pokazano da statusne razlike i redistributivna ekonomija zaista predstavljaju osnovnu karakteristiku gvozdenog doba na Balkanu (Палавестра 1984; Palavestra 1995; Babić 2002; Бабић 2004). Helenizovana naselja kao društva koja slede jednako karakterišu statusne razlike i postojanje ratničke aristokratije (Archibald 1994; 1998), dok se, istovremeno, ne primećuje značajno izraženija kompleksnost i heterogeni karakter na horizontalnom nivou (up. Papazoglu 1997).

Ako je ovakvo zaključivanje ispravno, helenizovana naselja ne mogu da se tretiraju kao kompleksna društva (up. Tainter 1988), što bi odgovaralo konceptu države kod Servisa (Service 1975), potpuno definisanoj stratifikaciji (Kristiansen 2010, 169), odnosno državama centralizovanog tipa (Kristiansen

1991; Trigger 2003; 2008), sistemima u kojima, prema savremenoj evolucionističkoj literaturi, mogu da se očekuju prvi gradovi (Renfrew 2008; Marcus, Sabloff 2008; Osborne, Cunliffe 2005). Prihvatljivije deluje da se radi o nekoj formi poglavarstva (up. Earle 1987; 1991; 1997) ili eventualno stratifikovanog društva (up. Kristiansen 1991, 19-20; 1998, 238-239; 2010), u kojima ipak ne postoji potpuno jasno diferencirana horizontalna podela i heterogeni karakter.

Na osnovu svih do sada poznatih informacija o socio-političkom uređenju na Balkanu tokom IV veka p. n. e. čini se da, čak ni u slučaju *Peonske kraljevine*, ova društva nikako ne mogu da se tretiraju ni kao helenističke monarhije. Može se reći da društvene promene koje se vezuju za helenizam svakako nisu toliko izražene u udaljenim krajevima Balkana, pa hipoteze o Ilirskoj ili Peonskoj kraljevini kao antičkim državama predstavljaju preterivanje i konstrukciju modernih istraživača (up. Dzino 2010, 37-38).

* * *

Izneta evolucionistička metodologija, koja osporava tretiranje helenizovanih naselja kao gradova, svakako može da se kritikuje kao generalizacija i konstrukcija koja je iz savremenog sveta preneti na pitanje prošlosti (Gosden 2001; 2004; 2007; Goff 2005; Hurst *i dr.* 2005; Hingley 2000; 2001). Jednostavno prihvatanje ideje da gradovima mogu da se smatraju samo grčka i rimska naselja (npr. Finley 1973; 1981), dakle naselja iz perioda koji se u modernističkom diskursu tretira kao početak evropske civilizacije (Shanks 1996; Morley 2009; Бабић 2008; Kuzmanović 2011), favorizuje kolonijalne podele. Ne bi trebalo zaboraviti ni to da savremeni istraživači ekonomskih odnosa u preindustrijskom svetu smatraju da su stavovi Polanija i Finlija, koji podrazumevaju presudnu razliku između devetnaestovekovne Evrope i svih ostalih društava, jednako kolonijalni i romantičarski pogled (Feinman *i dr.* 2010, 173). Međutim, izvedeni zaključci o društvenoj kompleksnosti u gvozdeno doba samo pojačavaju utisak o etnocentričnoj poziciji dosadašnjih interpretacija helenizovanih naselja kao modernističkom diskursu koji, po ugledu na značaj polisa i ulogu grčkog nasleđa, u ovim naseljima prepoznaje gradove. Može da se postavi pitanje u odnosu na šta se neko naselje posmatra da bi se utvrdilo postojanje urbanih karakteristika? Da li su merilo današnji gradovi, istorijska i arheološka slika/konstrukcija o polisu kao "prvoj evropskoj urbanoj civilizaciji" ili nešto sasvim treće. Važan problem predstavlja i pitanje kako su stanovnici doživljavali mesto u kome žive i koje se ljudske aktivnosti vezuju za ovakav tip utvrđenja u poređenju s drugim oblicima naseljavanja (Brück *i dr.* 1999; Pearson *i dr.* 1994). Ukratko, "gradovi" u preindustrijskom svetu moraju da se tretiraju kao kulturno specifične tvorevine različitog značenja, dok moderne interpretacije nekog arheološkog nalazišta kao grada predstavljaju svojevrsno kvalifikovanje arheološkog lokaliteta

kao važnog, "civilizovanog" i vrednog kulturnog nasleđa, iz današnje perspektive i za današnje potrošače (Buchli *i dr.* 2001; Rowlands 2002; Silverman 2011; Renfrew 2008).

Literatura

- Archibald, Zofia H. 1994. "Thracians and Scythians". In *The Cambridge Ancient History (second edition): Volume VI, The Fourth Century B. C.*, eds. David M. Lewis, John Boardman, Simon Hornblower and Martin Ostwald, 444-475. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archibald, Zofia H. 1998. *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked*. Oxford: Clarendon Press.
- Archibald, Zofia H. 2000. "Space, Hierarchy, and Community in Archaic and Classical Macedonia, Thessaly, and Thrace". In *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, eds. Roger Brock and Stephen Hodkins, 212-233. Oxford: Oxford University Press.
- Archibald, Zofia H. 2004. "Inland Thrace". In *An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, eds. Mogens N. Hansen and Thomas H. Nielsen, 885-899. Oxford: Oxford University Press.
- Archibald, Zofia H. 2010. "Macedonia and Thrace". In *A Companion to Ancient Macedonia*, eds. Joseph Roisman and Ian Worthington, 326-341. Malden: Wiley-Blackwell.
- Babić, Staša. 2002. 'Princely Graves' of The Central Balkans – a critical history of research. *European Journal of Archaeology* 5 (1): 70-88.
- Babić, Staša. 2010. Prošlost kao Drugi – Drugi kao prošlost. *Етноантрополошки проблеми* 5 (2): 259-268.
- Barth, Fredrik, Andre Gingrich, Robert Parkin and Sydel Silverman. 2005. *One Discipline, Four Ways: British, German, French, and American Anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bradley, Aulut A. and Lisa C. Nevett. 1999. "Digging Houses: Archaeologies of Classical and Hellenistic Greek Domestic Assemblages". In *The Archaeology of Household Activities*, ed. Penelope M. Allisno, 43-56. London: Routledge.
- Brück, Joanna and Melissa Goodman. 1999. *Making places in the prehistoric world: Themes in settlement archaeology*. London: UCL Press.
- Buchli, Victor and Gavin Lucas. 2001. *Archaeology of the Contemporary Past*. London: Routledge.
- Butzer, Karl W. 2008. "Other Perspectives on Urbanism: Beyond the Disciplinary Boundaries". In *The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World*, eds. Joyce Marcus and Jeremy A. Sabloff, 77-94. Santa Fe: A School of Advanced Research Resident Scholar Book.
- Carrier, James G (ed.) 2005. *A Handbook of Economic Anthropology*. Cornwall: Edvard Elgar.
- Childe, V. Gordon. 1950. The Urban Revolution. *Town Planning Review* 21 (1): 3-17.
- Collis, John. 1984. *The European Iron Age*. London: B. T. Batsford Ltd.

- Dalton, George (ed.) 1968. *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*. Boston: Beacon Press.
- Dzino, Danijel. 2010. *Illyricum in Roman Politics 229 BC–AD 68*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Earle, Timothy K. 1977. "A Reappraisal of Redistribution: Complex Hawaiian Chiefdoms". In *Exchange System in Prehistory*, eds. Timothy K. Earle and Jonathon E. Ericson, 213-229. New York: Academic Press.
- Earle, Timothy K. 1987. Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. *Annual Review of Anthropology* 16: 279-308.
- Earle, Timothy K. 1997. *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory*. Stanford: Stanford University Press.
- Earle, Timothy K (ed.) 1991. *Chiefdoms: power, economy and ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Earle, Timothy K. and Kristian Kristiansen. 2010. "Introduction: Theory and Practice in the Late Prehistory of Europe". In *Organizing Bronze Age Societies; The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared*, eds. Timothy K. Earle and Kristian Kristiansen, 1-33. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feinman, Gary M. and Christopher P. Garraty. 2010. Preindustrial Markets and Marketing: Archaeological Perspective. *Annual Review of Anthropology* 39: 167-191.
- Finley, Moses I. 1973. *The Ancient Economy*. London: Penguin Books.
- Frankenstein, Susan and Michael Rowlands. 1978. The internal structure and regional context of Early Iron Age society in south-western Germany. *Bulletin of the Institute of Archaeology* 15: 73-112.
- Finley, Moses I. 1981. *Economy and Society in Ancient Greece*. London: Chatto & Windus.
- Fried, Morton H. 1967. *The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Goff, Barbara E (ed.) 2005. *Classics and Colonialism*. London: Duckworth.
- Gosden, Chris. 2001. "Postcolonial Archaeology: Issues of Culture, Identity, and Knowledge". In *Archaeological Theory Today*, ed. Ian Hodder, 241-261. Cambridge: Polity Press.
- Gosden, Chris. 2004. *Archaeology and Colonialism – Cultural Contacts from 5000 BC to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gosden, Chris. 2007. "The Past and Foreign Countries: Colonial and Post-Colonial Archaeology and Anthropology". In *A companion to Social Archaeology*, eds. Lynn Meskell and Robert W. Preucel, 161-178. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hansen, Mogens H. 2000. "Introduction. The Concept of City-State and City-State Culture". In *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures; An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre*, ed. Mogens H. Hansen, 11-34. Copenhagen: The Royal Danish Academy of Science and Letters.
- Hansen, Mogens H. 2000a. "The Hellenic Polis". In *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures; An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre*, ed. Mogens H. Hansen, 141-188. Copenhagen: The Royal Danish Academy of Science and Letters.
- Hansen, Mogens H. 2006. *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*. Oxford: Oxford University Press.

- Hingley, Richard. 2000. *Roman Officers and English Gentlemen: The imperial origins of Roman archaeology*. London: Routledge.
- Hingley, Richard. 2005. *Globalising Roman Culture; Unity, diversity and empire*. London: Routledge.
- Hopkins, Keith. 1983. Introduction to *Trade in the Ancient Economy*, eds. Peter Garnsey, Keith Hopkins and Charles R. Whitaker, ix-xxv. Berkeley: University of California Press.
- Hurst, Henry R. and Sara Owen (eds.) 2005. *Ancient Colonizations: Analogy, similarity and difference*. London: Duckworth.
- Kristiansen, Kristian. 1991. "Chieftdoms, states and systems of social evolution". In *Chieftdoms: power, economy, and Ideology*, ed. Timothy K. Earle, 16-43. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristiansen, Kristian. 1998. "Chieftdoms, states and systems of social evolution". In *Social Transformations in Archaeology: Global and local perspectives*, eds. Kristian Kristiansen and Michael J. Rowlands, 236-260. London: Routledge.
- Kristiansen, Kristian. 2010. "Decentralized Complexity: The Case of Bronze Age Northern Europe". In *Pathways to Power: New Perspectives on the Emergence of Social Inequality*, eds. Douglas T. Price and Gary M. Feinman, 169-192. New York: Springer.
- Kuzmanović, Zorica. 2010. Refleksivno mišljenje – zamena za analogiju? Primer debate o antičkoj ekonomiji, *Етноантрополошки проблеми* 5(1): 151-164.
- Kuzmanović, Zorica. 2011. Problem kulturnog identiteta u savremenoj arheološkoj praksi. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 595-606.
- Marcus, Joyce and Jeremy A. Sabloff (eds) 2008. *The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World*. Santa Fe: A School of Advanced Research Resident Scholar Book.
- Morgan, Catherine. 2000. "Politics without the Polis: Cities and the Achaean Ethnos, c. 800-500 BC". In *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, eds. Roger Brock and Stephen Hodkins, 189-211. Oxford: Oxford University Press.
- Morley, Neville. 2009. *Antiquity and Modernity*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Morris, Ian. 1987. *Burial and ancient society: The rise of the Greek city-state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Ian. 2001. "Hard surface". In *Money, Labour and Land: Approaches to the economies of ancient Greece*, eds. Paul Cartledge, Edward E. Cohen and Lin Foxhall, 8-43. London: Routledge.
- Nevett, Lisa C. 1999. *House and Society in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osborne, Robin. 2005. "Urban Sprawl: What is Urbanisation and Why does it Matter". In *Mediterranean Urbanization 800–600 BC*, eds. Robin Osborne and Barry Cunliffe, 1-16. Oxford: The British Academy – Oxford University Press.
- Osborne, Robin and Barry Cunliffe (eds.) 2005. *Mediterranean Urbanization 800–600 BC*. Oxford: The British Academy – Oxford University Press.
- Palavestra, Aleksandar. 1995. Strongholds of Power – The Territorial Aspects of the Princely Tombs of the Early Iron Age in the Central Balkans. *Balkanica* XXVI: 35-56.

- Papazoglu, Fanula. 1967. "Politička organizacija Ilira u vreme njihove samostalnosti". U *Simpozijum o Ilirima u antičko doba*, ur. Alojz Benac, 11-31. Sarajevo: ANU BiH – Centar za balkanološka ispitivanja.
- Pearson, Michael P. and Colin Richardson. 1994. *Architecture and Order: Approaches to Social Space*. London: Routledge.
- Plattner, Stuart (ed.) 1989. *Economic Anthropology*. Stanford: Stanford University Press.
- Polanyi, Karl. 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Bacon Press.
- Polanyi, Karl. 1968a. "Aristotel Discoveres Economics in Societies [1957]". In *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*, ed. George Dalton, 78-115. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, Karl. 1968b. "The Economy as Instituted Process [1957] ". In *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*, ed. George Dalton, 139-174. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, Karl. 1968c. "The Place of Economies in Societies [1957]". In *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*, ed. George Dalton, 116-138. Boston: Beacon Press.
- Renfrew, Colin. 1973. "Monuments, mobilization and social organization in Neolithic Wessex". In *The Explanation of Cultural Change; Models in Prehistory*, ed. Colin Renfrew, 539-558. London: Duckworth.
- Renfrew, Colin. 1974. "Beyond a Subsistence Economy: The Evolution of Social Organization in Prehistoric Europe". In *Reconstructing Complex Societies: An archaeological Colloquium*, ed. Charlotte B. Moore, 69-95. Bulletin of the American School of Oriental Research, Supplementary Studies, No. 20. Cambridge, Mass: American Schools of Oriental Research.
- Renfrew, Colin. 2008. "The City through Time and Space: Transformation of Centrality". In *The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World*, eds. Joyce Marcus and Jeremy A. Sabloff, 29-52. Santa Fe: A School of Advanced Research Resident Scholar Book.
- Renfrew, Colin and John F. Cherry (eds.) 1986. *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostovtzeff, Michael I. 1941. *The Social & Economic History of the Hellenistic World*, Vol 1-3. Oxford: Clarendon Press.
- Rowlands, Michael. 2002. "Heritage and Cultural Property Introduction". In *The Material Culture Reader*, ed. Victor Buchli, 105-115. Oxford: Berg.
- Sahlins, Marshall D. 1972. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton, Inc.
- Service, Elman R. 1975. *Origins of The State and Civilization: The Process of Cultural Evolution*. New York: W. W. Norton & Co. Inc.
- Silverman, Helaine (ed.) 2011. *Contested Cultural Heritage; Religion, Nationalism and Exclusion in a Global World*. New York: Springer.
- Smith, Michael E. 2004. The Archaeology of Ancient State Economies. *Annual Review of Anthropology* 33: 13-102.
- Smith, Michael E. 2009. V. Gordon Childe and the Urban Revolution: a historical perspective on a revolution in urban studies. *The Town Planning Review* 80 (1): 3-29.

- Smith, Michael E. 2010. Sprawl, Squatters and Sustainable Cities: Can Archaeological Data Shed Light on Modern Urban Issues? *Cambridge Archaeological Journal* 20 (2): 229-253.
- Tainter, Joseph A. 1988. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trigger, Bruce G. 1993. *Early Civilizations: Ancient Egypt in Context*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Trigger, Bruce G. 2003. *Understanding Early Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trigger, Bruce G. 2008. "Early Cities: Craft Workers, Kings, and Controlling the Supernatural". In *The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World*, eds. Joyce Marcus and Jeremy A. Sabloff, 53-55. Santa Fe: A School of Advanced Research Resident Scholar Book .
- Wason, Paul K. 1994. *The archaeology of frank*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max. 1958. *The City* [1921]. New York: The Free Press.
- Wilk, Richard R. 1996. *Economies and Cultures: Foundation of Economic Anthropology*. Colorado: Westview Press.
- Wells, Peter S. 1984. *Farmers, Villages, and Cities: Commerce and Urban Origins in Late Prehistoric Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Yoffee, Norman. 2004. *Myths of Archaic State; Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilization*. Cambridge: Cambridge University Press.

* * *

- Бабић, Сташа. 2004. *Поглаварство и полис*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Бабић, Сташа. 2008. *Грци и други*. Београд: Слио.
- Вранић, Иван. 2011. "Раноантичка насеља" и гвоздено доба централног Балкана: питања етничког идентитета. *Етноантрополошки проблеми* 6 (3): 659-679.
- Лилчиќ, Виктор. 2009. *Корпус на старите градови и тврдини во Република Македонија; Линкестида и Девриоп*. Скопје: Македонска цивилизација.
- Микулчиќ, Иван. 1999. *Антички градови во Македонија*. Скопје: МАНУ.
- Палавестра, Александар. 1984. *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Папазоглу, Фанула. 1988. "Илирска и дарданска краљевина: порекло и развој, структура, хеленизација и романизација". У *Илири и Албанци*, ур. Милутин Гарашанин, 145-199. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Папазоглу, Фанула. 1997. "О зависном сељаштву и колективном ропству на средњобалканском простору". У *Уздарје Драгославу Срејовићу*, ур. Мирослав Лазић, 351-358. Београд: Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Поповић, Петар. 2012. "Централни Балкан између грчког и келтског света". У *Централни Балкан између грчког и келтског света, Кале – Кришевица 2001-2011*, ур. Петар Поповић, 10-51. Београд: Народни музеј у Београду.
- Соколовска, Викторија. 1986. *Исар – Марвинци и Повардарје во античко време*. Скопје: Музеј на Македонија.

Ivan Vranić

Archaeological Institute, Belgrade

Urbanization in Archaeological Interpretation.
Case study: "Hellenized settlements" in the Central Balkans

In the archaeological literature, the problem of urbanization and the emergence of cities have most often been solved in the framework of the formation of states and first "civilizations". Both in traditional and more recent works based on evolutionary theory, it has been presupposed that these are the settlements of the communities on the "state level", with fully developed complex society. Evolutionary theory, as an Eurocentric approach, is frequently present in the archaeology of the Balkans, used as a tool in the classification of settlements and identification of cities, thus leading to the practice of evaluation of heritage as "better" or "more advanced". The paper examines the problem of urbanization from two theoretical starting points, focusing on the case study of the so-called "Hellenized settlements" of the Balkan Iron Age. The first line of inquiry is based upon the contemporary evolutionary theory, taking into account the post-modern critique of the approach. The conclusion is that the Iron Age communities do not comply with all the characteristic traits of complex societies, raising considerable doubt concerning the interpretation of the settlements as cities. The second part of the paper examines the issue of heritage and its active role in the modern world, aiming to explain the reasons for the widely accepted interpretation of the Iron Age settlements as urbanized.

Key words: urbanization, social evolution, Iron Age, "Hellenized settlements", heritage

L'urbanisation dans les interprétations archéologiques :
l'exemple des agglomérations "hellénisées" à
l'intérieur des Balkans

Le problème de l'urbanisation et des villes dans la littérature archéologique était résolu le plus souvent à travers la question de la création des états et des premières "civilisations". Aussi bien dans la littérature évolutionniste plus ancienne, que dans la littérature contemporaine, il est sous-entendu qu'il s'agit d'agglomérations des communautés ayant le "rang" d'un état et d'une société entièrement développée et complexe. La théorie de l'évolution, qui est une approche eurocentrique, est présente dans l'archéologie historico-culturelle sur les Balkans où elle est utilisée pour la classification des agglomérations parmi des vil-

les, valorisant ainsi particulièrement l'héritage comme "meilleur" ou "plus avancé".

Cet article examine le problème de l'urbanisation sous deux angles différents sur l'exemple de ce qu'on appelle les agglomérations hellénisées de l'âge du fer des Balkans. Le premier angle est, tout en prenant en compte toutes les critiques postmodernes, l'application des théories évolutionnistes contemporaines; il en ressort que les communautés de l'âge du fer n'ont pas toutes les caractéristiques des sociétés complexes ce qui jette un certain doute sur les interprétations des agglomérations en tant que villes. Le second angle, à travers la question de l'héritage et de son rôle actif dans le monde contemporain, examine les raisons du traitement habituel de ces agglomérations en tant que villes.

Mots clés: urbanisation, évolution sociale, âge du fer, agglomérations "hellénisées", héritage

Primljeno / Received: 30. 05. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 10. 07. 2012.